

Η Παραγωγή του Μίσους: Ξενοφοβία και Ρατσισμός στην Ευρώπη

Μετάφραση: Δανάη Κασίμη

Enzo Traverso

Ο ρατσισμός και η ξενοφοβία δεν αποτελούν κατάλοιπα ενός «παρελθόντος που δε λέει να ξεπεραστεί», αρχαιϊσμοί που επιβιώνουν παρά την εξαφάνιση των συνθηκών που τα γέννησε. Οι καταστροφές του εικοστού αιώνα δεν μας δίδαξαν αρκετά ώστε να μην υιοθετούμε πρακτικές στιγματισμού, αποκλεισμού και ενίοτε μίσους μπροστά σε καθετί διαφορετικό. Από αυτή την άποψη, η σύγχρονη ξενοφοβία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορία του ρατσισμού, ως βάση μιας νεωτερικότητας που αλλάζει τη μορφολογία της, αλλά όχι τη λειτουργία της.

Η εξέταση λοιπόν, μέσα από ένα ιστορικό πρίσμα της παραγωγής του ρατσισμού ενάντια στην ετερότητα, είναι απαραίτητη προκειμένου να κατανοήσουμε την εξέλιξή του μέχρι σήμερα. Πολύ συχνά ο ρατσισμός θεωρείται ως ένα είδος παθολογίας και όχι μια πρότυπη μορφή της νεωτερικότητας. Θα πρέπει να γνωρίζουμε ότι για να τον αντιμετωπίσουμε, θα πρέπει να αμφισβητήσουμε μια κοινωνική τάξη και ένα μοντέλο πολιτισμού, όχι τις τυχόν παραμορφώσεις ή στρεβλώσεις του. Στη συνέχεια, θα πρέπει να απορρίψουμε τη διαπίστωση ότι η επιτυχία του ρατσισμού και της ξενοφοβίας δεν οφείλεται στην αλήθεια ή την ικανότητά τους να περιγράφουν αντικειμενικά την πραγματικότητα (που μπορεί να φέρει ψευδείς απαντήσεις ή απαράδεκτες από ηθικής άποψης, σύμφωνα μ' ένα παλιό κλισέ), αλλά στην αποτελεσματικότητά τους, στον λειτουργικό τους χαρακτήρα.

Ο ρατσισμός και η ξενοφοβία είναι μια διαδικασία συμβολικής κατασκευής του εχθρού –εφευρέθηκε ως αρνητική έννοια– για να ικανοποιήσει μια αναζήτηση ταυτότητας, την επιθυμία του

ανήκειν, την ανάγκη για ασφάλεια και προστασία. Το να αποκαλύψει κανείς τους μηχανισμούς τους και να εκθέσει τα ψέματά τους, είναι αναγκαίο αλλά ανεπαρκές (και συχνά περιττό) επειδή η επιρροή τους δεν βασίζεται σε γνωστικές αρετές ούτε σε λογικά επιχειρήματα –ακόμα και όταν παρουσιάζονται ως ένας «στόχος»– αλλά σε μια αντισταθμιστική δυναμική, στην αναζήτηση ενός εξιλαστήριου θύματος.

Γεννημένος στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα, εναρμονισμένος αργότερα με τη σύγχρονη αποικιοκρατία και τον εθνικισμό, ο ρατσισμός έφτασε στο απόγειό του κατά τον τελευταίο αιώνα, όταν η συνάντηση μεταξύ του φασισμού και του αντισημιτισμού στη ναζιστική Γερμανία είχε καταστροφικό τέλος. Σύμφωνα με τη διαίσθηση που είχε κάποτε ο Pierre-André Taguieff –τώρα προσχώρησε με θέρμη στη νεο-συντηρητική Δεξιά– ο σύγχρονος ρατσιστικός λόγος γνώρισε μια πραγματική μεταμόρφωση, αποβάλλοντας την ιεραρχική και «φυλετική» του κατεύθυνση (σύμφωνα με το παλιό μοντέλο Gobineau, Chamberlain, Vacher Larouge ή Lombroso) προκειμένου να γίνει διαφοροποιητικός και πολιτισμικός. Με άλλα λόγια, μεταπήδησε από την «επιστήμη της φυλής» στον εθνοκεντρισμό.⁽¹⁾ Ωστόσο, οι αλλαγές αυτές, δεν αλλάζουν τον παλιό μηχανισμό της κοινωνικής απόρριψης και του ηθικού αποκλεισμού, τα οποία ο Erving Goffman συνόψισε με την έννοια του στίγματος.⁽²⁾

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ο ρατσισμός επανήλθε δριμύτερος στην Ευρώπη, καθόλου ενοχλημένος από τη διάδοση των επίσημων λειτουργιών που οδηγούσαν τελετουργικά τις πολιτικές και θρησκευτικές αρχές να λειτουργήσουν με βάση το «καθήκον της μνήμης» και έστελναν τους εφήβους από τα σχολεία να επισκεφθούν τις περιοχές που φυλούσαν τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Αν ο ρατσισμός έχει επιστρέψει στο προσκήνιο, δεν είναι «λόγω της μετανάστευσης», σύμφωνα με το γνωστό κλισέ, αλλά επειδή ανήκει, όπως γράφει ο Alberto Burgio, στον «γενετικό κώδικα της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας».⁽³⁾

Όμως ο ρατσισμός συνεχίζει και ανανεώνεται με την προσθήκη

νέων στοιχείων στο ανεξάντλητο «αρχείο» του αποκλεισμού και του μίσους. Η σύγχυση των εννοιών του ρατσισμού και του φασισμού, του εθνικισμού και του αντισημιτισμού που εμφανίστηκαν στην Ευρώπη κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα, σήμερα δεν υπάρχει πλέον. Ο εθνικισμός και ο αντισημιτισμός εξακολουθούν να πολλαπλασιάζονται μεταξύ των νέων κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου μπορούν να επανασυνδεθούν με μια ιστορία που διακόπηκε το 1945 και να επωφεληθούν από τη συσσωρευμένη δυσaréσκεια που για τέσσερις δεκαετίες προκάλεσε ο «υπαρκτός σοσιαλισμός». Σε αυτό το μέρος της ηπείρου, διεκδικούν καταγωγή από τη δικτατορία του 1930, όπως ο Jobbik στην Ουγγαρία, ο οποίος συνεχίζει την πολιτιστική κληρονομιά του αγκυλωτού σταυρού και καλλιεργεί τη μνήμη του στρατάρχη Horthy ή ξεθάβουν μια παλιά ρεβανσιστική μυθολογία επεκτατική, όπως το Κόμμα της Μεγάλης Ρουμανίας και το Κροατικό Κόμμα δικαιωμάτων (HSP), διάδοχο του κινήματος των Ουστάσι του Άντε Πάβελιτς.

Στη Δυτική Ευρώπη, ωστόσο, ο φασισμός είναι σχεδόν ανύπαρκτος ως οργανωμένη πολιτική δύναμη, στις χώρες που αποτέλεσαν την ιστορική του γενέτειρα. Στη Γερμανία, η επιρροή της κοινής γνώμης από τα νεοναζιστικά κινήματα είναι σχεδόν μηδενική. Στην Ισπανία, όπου την κληρονομιά του Φράνκο διαδέχθηκε το λαϊκό κόμμα, εθνικο-καθολικό και συντηρητικό, οι Φαλαγγίτες αποτελούν είδος προς εξαφάνιση. Στην Ιταλία, γίναμε μάρτυρες ενός παράδοξου φαινομένου: η αποκατάσταση του φασισμού στον δημόσιο διάλογο, ακόμη και στην ιστορική συνείδηση ενός σημαντικού τμήματος του πληθυσμού –ο αντιφασισμός ήταν ο γενετικός κώδικας της «Πρώτης Δημοκρατίας», όχι της Ιταλίας του Μπερλουσκόνι– συνέπεσε με μια βαθιά μεταμόρφωση των κληρονόμων του Μουσολίνι. Μέλλον και Ελευθερία, το κόμμα που έχει μόλις ξεκινήσει ο αρχηγός τους, Gianfranco Fini, παρουσιάζει τον εαυτό του ως έναν φιλελεύθερο, ρεφορμιστικό δεξιό και «προοδευτικό» που επιτίθεται στον πολιτικό συντηρητισμό του Μπερλουσκόνι και στον πολιτιστικό σκοταδισμό της Ένωσης του Βορρά.

Όλα αυτά την ώρα που βρίσκεται προς τα δεξιά του πολιτικού γαλλικού φάσματος, το Εθνικό Μέτωπο προσπαθεί, υπό την ηγεσία της Marine Le Pen, να ξεπεραστεί η παραδοσιακή εικόνα μιας ακροδεξιάς των υποστηρικτών της Εθνικής Επανάστασης, των καθολικών φονταμενταλιστών και νοσταλγών της γαλλικής Αλγερίας. Εάν παραμένει σήμερα ένα φασιστικό στοιχείο στους κόλπους της, δεν κατέχει ηγεμονική θέση. Στο τελευταίο του συνέδριο, το Εθνικό Μέτωπο επιδόθηκε σε μια άνευ προηγουμένου ανανέωση της φρασεολογίας του, υιοθετώντας μια ρεπουμπλικανική ρητορική που δεν ανήκει στην παράδοσή του. Εάν, η διαδοχή της Marine Le Pen στο κόμμα του πατέρα της καταδεικνύει μια επιθυμία για συνέχιση της πολιτικής του, λαμβάνοντας τα χαρακτηριστικά της δυναστικής παράδοσης, αντανakλά επίσης μια αδιαμφισβήτητη επιθυμία ανανέωσης: **Κανένα κλασικό φασιστικό κίνημα δεν παραχώρησε ποτέ ηγετική θέση σε γυναίκα.**

Ωστόσο, η πτώση της φασιστικής παράδοσης ανοίγει τον δρόμο για την ανάπτυξη μιας νέου τύπου ακροδεξιάς, της οποίας η ιδεολογία ενσωματώνει μεταλλάξεις του εικοστού πρώτου αιώνα. Ο πολιτικός επιστήμονας Ζαν-Ιβ Καμί, ήταν ένας από τους πρώτους που κατανόησαν τα πρωτοφανή της χαρακτηριστικά: η παύση της λατρείας του κράτους στο όνομα μιας νεο-φιλελεύθερης θεώρησης του κόσμου, προσανατολισμένης στην κριτική του κράτους πρόνοιας, στη φορολογική εξέγερση, στην οικονομική απορύθμιση και στην προώθηση των ατομικών ελευθεριών, απαλλαγμένες από κάθε είδους κρατική παρέμβαση.⁽⁴⁾ Η άρνηση της δημοκρατίας –ή η ερμηνεία της με αυταρχικό τρόπο– δεν συνοδεύεται πάντοτε από τον εθνικισμό, που σε ορισμένες περιπτώσεις αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης για τις μορφές του εθνοκεντρισμού, αμφισβητώντας το μοντέλο του έθνους-κράτους, όπως αποδεικνύεται από την ιταλική Ένωση του Βορρά ή της φλαμανδικής ακροδεξιάς. Σε άλλες περιπτώσεις, ο εθνικισμός παίρνει τη μορφή της άμυνας της Δύσης που απειλείται από την παγκοσμιοποίηση και τη σύγκρουση των πολιτισμών.

Ο μοναδικός συνδυασμός της ξеноφοβίας, του ατομικισμού, των δικαιωμάτων των γυναικών και της ομοφυλοφιλίας που υποστήριξε

ο Pim Fortuyn στις Κάτω Χώρες το 2002, ήταν το κλειδί για μια βιώσιμη εκλογική επανάσταση. Παρόμοια στοιχεία χαρακτηρίζουν άλλα πολιτικά κινήματα στη Βόρεια Ευρώπη, όπως το Vlaams Belang στο Βέλγιο, το Δανικό Λαϊκό Κόμμα και η σουηδική ακροδεξιά, η οποία μόλις εισήλθε στο Κοινοβούλιο της Στοκχόλμης. Όμως, θα τα συναντήσουμε επίσης –αν και αναμεμιγμένα με πιο παραδοσιακά στερεότυπα– στο αυστριακό Φιλελεύθερο Κόμμα (του οποίου χαρισματικός ηγέτης ήταν ο Jörg Haider), ο οποίος κέρδισε στις εκλογές τον περασμένο Οκτώβριο ως η δεύτερη πολιτική δύναμη στη Βιέννη (27% των ψήφων).

Το ενοποιητικό στοιχείο της νέας ακροδεξιάς είναι η ξενοφοβία, η οποία εκφράζεται ως μια βίαιη απόρριψη των μεταναστών. Ο μετανάστης σήμερα είναι ο κληρονόμος των «επικίνδυνων τάξεων» του δέκατου ένατου αιώνα, στιγματισμένος, από τη θετικιστική κοινωνική επιστήμη της εποχής, ως ένα στοιχείο που συγκεντρώνει όλες τις κοινωνικές παθολογίες: τον αλκοολισμό, την εγκληματικότητα και την πορνεία, μέχρι και τις επιδημίες όπως η χολέρα.⁽⁵⁾ Αυτά τα στερεότυπα –συχνά συμπυκνώνουν μια αναπαράσταση για τον ξένο με βάση ψυχικά και σωματικά χαρακτηριστικά καλά σεσημασμένα– απορρέουν από ένα φαντασιακό ανατολίτικο και αποικιακό που επέτρεπε πάντα τον αρνητικό χαρακτηρισμό, τον αβέβαιο και εύθραυστο χαρακτηρισμό, ο οποίος οφείλεται στο φόβο του «άλλου» που θεωρείται πάντα ως «εισβολέας» και «εχθρός». Στην Ευρώπη του σήμερα, ο μετανάστης χαρακτηρίζεται ουσιαστικά ως μουσουλμάνος. Η ισλαμοφοβία παίζει σήμερα, για το νέο ρατσισμό, τον ρόλο που έπαιζε κάποτε ο αντισημιτισμός για τον εθνικισμό και τον φασισμό πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η μνήμη του Ολοκαυτώματος –μια ιστορική αντίληψη του αντισημιτισμού μέσα από το πρίσμα της έκβασης της γενοκτονίας– τείνει να επισκιάσει αυτές τις ομοιότητες, που είναι παρ' όλα αυτά προφανείς. Το πορτρέτο του αραβο-μουσουλμάνου, σπιλωμένο από τη σύγχρονη ξενοφοβία, δεν διαφέρει πολύ από εκείνο του Εβραίου που καλλιεργήθηκε από τον αντισημιτισμό στις αρχές του εικοστού αιώνα. Τα γένια και τα καφτάνια των Εβραίων μεταναστών από την Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη του παρελθόντος, είναι τα γένια και τα

σαρίκια των Μουσουλμάνων του σήμερα.

Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, οι θρησκευτικές, πολιτιστικές, ενδυματολογικές, διατροφικές συνήθειες μιας μειονότητας είχαν ως στόχο να κατασκευάσουν ένα αρνητικό στερεότυπο για τον αλλοδαπό που δεν αφομοιώνεται στην εθνική κοινότητα. Ο ιουδαϊσμός και το Ισλάμ λειτουργούν έτσι, ως αρνητικές μορφές της ετερότητας: Εδώ και έναν αιώνα ένας Εβραίος ζωγραφισμένος σε μια λαϊκή εικονογραφία είχε κατ' ανάγκην γαμψή μύτη και πεταχτά αυτιά. Σήμερα το Ισλάμ προσδιορίζεται από τη μπούρκα, ακόμη κι αν το 99,99% των μουσουλμάνων γυναικών στην Ευρώπη δεν φορούν το ολόσωμο πέπλο. Σε πολιτικό επίπεδο, το φάντασμα της ισλαμικής τρομοκρατίας αντικατέστησε εκείνο του εβραϊο-μπολσεβικισμού.

Σήμερα, ο αντισημιτισμός παραμένει ως το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του εθνικισμού στην Κεντρική Ευρώπη, όπου το Ισλάμ είναι σχεδόν ανύπαρκτο και η σειρά του 1989 αναζωογόνησε τους παλιούς δαίμονες (πάντα παρόντες, ακόμη και τώρα που δεν υπάρχουν πλέον Εβραίοι), αλλά έχει σχεδόν εξαφανιστεί από τη φρασεολογία της άκρας δυτικής δεξιάς (που μερικές φορές δείχνει τη συμπάθειά της στο Ισραήλ). Στις Κάτω Χώρες, ο Geert Wilders έχει κηρύξει πόλεμο κατά του «ισλαμοφασισμού» και των δραστηριοτήτων του. Σύμφωνα με δημοψήφισμα, το 57% των Ελβετών πολιτών, ψήφισαν στις 28 Νοεμβρίου 2013 υπέρ της απαγόρευσης των μιναρέδων. Μέχρι στιγμής, μόνο τέσσερα στα 150 τζαμιά στην Ελβετική Συνομοσπονδία διέθεταν: το κατώφλι αυτό παραμένει αδιάβατο.

Στην Ιταλία, όπως και στη Γαλλία, πολλές απόψεις διατυπώθηκαν προκειμένου να παρθούν παρόμοια μέτρα, αποδεικνύοντας ότι, πέρα από τη μανία της ξενοφοβικής και λαϊκιστικής ελβετικής δεξιάς, η προθυμία να στιγματιστεί το Ισλάμ αφορά την Ευρώπη στο σύνολό της. Ο Shlomo Sand έχει δίκιο που τονίζει ότι η ισλαμοφοβία αποτελεί σήμερα ενωτικό στοιχείο της Ευρώπης –την «ιουδαιο-χριστιανική» μήτρα της οποίας ποτέ δεν παραλείπουμε να υπενθυμίσουμε– καθώς και ο αντισημιτισμός έπαιξε βασικό ρόλο τον δέκατο ένατο αιώνα, κατά τη διαδικασία οικοδόμησης

των εθνικών κρατών.⁽⁶⁾

Αυτή η νέα ακροδεξιά, η οποία εγκαταλείπει τα φασιστικά της στοιχεία, παίρνει τη μορφή του λαϊκισμού. Η σύλληψη, όπως όλοι γνωρίζουν, είναι αόριστη, ελαστική, διφορούμενη και μάλιστα απεχθής, όταν χρησιμοποιείται για να επιβεβαιώσει την αριστοκρατική περιφρόνηση απέναντι στον λαό. Παρόλα αυτά, η συχνή εκλογική επανάσταση της νέας ακροδεξιάς δείχνει την ικανότητά της να βρίσκει συναίνεση στους κόλπους της εργατικής τάξης και των φτωχότερων στρωμάτων. Ο λαϊκισμός της δεξιάς –ο Ernesto Laclau το επεσήμανε πολύ ωραία ⁽⁷⁾– τροφοδοτείται από τη σύγχυση ενός λαού που έχει εγκαταλειφθεί από την αριστερά, της οποίας το έργο θα έπρεπε να είναι εκείνο της οργάνωσης και αντιπροσώπευσής του. Ο λαϊκισμός τελικά, είναι μια κατηγορία διασταύρωσης, η οποία καταδεικνύει τα πορώδη σύνορα μεταξύ της δεξιάς και της άκρας δεξιάς. Αν κάποιος είχε αμφιβολίες γι' αυτό, ο Σαρκοζί ήταν υπεύθυνος για να τις διαλύσει μετά την εκλογή του, πρώτα με τη δημιουργία ενός υπουργείου Μετανάστευσης και Εθνικής Ταυτότητας και έπειτα με την έναρξη μιας εκστρατείας εναντίον των Τσιγγάνων, οι οποίοι απελαύνονται με βάση μια εθνικο-φυλετική απογραφή, κερδίζοντας την ενθουσιώδη υποστήριξη πολλών εκπροσώπων της Ευρωπαϊκής Δεξιάς, πρωτίστως της ιταλικής δεξιάς.

Κατά βάθος, ο αγώνας για ίσα δικαιώματα –αποφεύγοντας τις στείρες αντιπαραθέσεις μεταξύ των Ρεπουμπλικάνων εθνικιστών και την κοινοτική πολυπολιτισμικότητα– επιστρέφει στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα, όπως γινόταν τον δέκατο ένατο αιώνα, όταν η ανερχόμενη φιλελεύθερη αστική τάξη αντιμαχόταν τη δημοκρατία, περιορίζοντας την ψήφο θέτοντας περιοριστικά εμπόδια που σχετίζονταν με την κοινωνική τάξη, το φύλο και τη φυλή. Σήμερα, παρά τους νόμους που θεσπίστηκαν σε πολλές χώρες, οι γυναίκες εξακολουθούν να μην εκπροσωπούνται επαρκώς στα θεσμικά μας όργανα, τα λαϊκά στρώματα εγκαταλείπουν ολοένα και περισσότερο, αδιαφορώντας για ένα πολιτικό σύστημα που αντιλαμβάνονται ως ξένο και μάλιστα εχθρικό. Οι μετανάστες, τέλος, βρίσκονται αποκλεισμένοι από κάθε δικαίωμα. Αυτά είναι

λοιπόν τα κύρια χαρακτηριστικά της «αγαπημένης μας παγκοσμιοποίησης».

Οι μεταλλάξεις του ρατσισμού και της ξενοφοβίας δεν μπορούν να παραμείνουν χωρίς πολιτικές συνέπειες. Αν ο φασισμός είναι μια μάχη προφανούς καθημερινότητας στις νέες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου είμαστε σήμερα μάρτυρες της ανόδου της εθνικιστικής ακροδεξιάς, της αντισημιτικής και φασιστικής, η κατάσταση είναι αρκετά διαφορετική στην δύση. Βέβαια, σε μια ήπειρο που έχει γνωρίσει τον Μουσολίνι, τον Χίτλερ και τον Φράνκο, ο αντιφασισμός πρέπει να αποτελέσει μέρος του γενετικού κώδικα της δημοκρατίας ως τμήμα της ιστορικής μας συνείδησης.

Στη μάχη ενάντια στις νέες μορφές ρατσισμού και ξενοφοβίας στο όνομα του αντιφασισμού, μπορεί ωστόσο να δημιουργηθεί ο κίνδυνος να αποδειχθεί ένας αγώνας οπισθοφυλακής. Ο αντιφασισμός έχει εκπληρώσει τον σκοπό του –ως οργανωμένο πολιτικό κίνημα– στη δεκαετία του 1980 και του 1990, όταν, κυρίως στη Γαλλία, βρέθηκε αντιμέτωπος με την εμφάνιση μιας δεξιάς φασιστικής μήτρας (ακόμη και αν το γενικό πλαίσιο δεν ήταν αυτό του 1930). Όμως, σήμερα δεν αφορά στην υπεράσπιση μιας δημοκρατίας που απειλείται. Ο ρατσισμός και η ξενοφοβία έχουν δύο πρόσωπα, τα οποία αλληλοσυμπληρώνονται. Από τη μία, εκείνο της νέας «ρεπουμπλικανικής ακροδεξιάς» (η οποία είναι ταγμένη στην «προστασία των δικαιωμάτων» που καταπατώνται, με εθνοτικές, εθνικές ή θρησκευτικές βάσεις) και από την άλλη, εκείνο των κυβερνητικών πολιτικών (στρατόπεδα συγκέντρωσης για τους μετανάστες «χωρίς χαρτιά», προγραμματισμένες απελάσεις, στιγματισμός και διακρίσεις εις βάρος των εθνοτικών ή θρησκευτικών μειονοτήτων). Έτσι, αυτή η νέα μορφή ρατσισμού, προσαρμόζεται στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία, αναδιαμορφώνοντάς την στο εσωτερικό της. Επομένως, πρέπει να επανεξετάσουμε την ίδια τη δημοκρατία, καθώς και τις έννοιες της ισότητας των δικαιωμάτων και της ιθαγένειας, προκειμένου να δώσουμε ώθηση στην καταπολέμηση του ρατσισμού.

Σημειώσεις:

1. Pierre-André Taguieff, *La force du préjugé*, La Découverte, Paris, 1988 .
2. Erving Goffman, *Stigmate. Les usages sociaux des handicaps*, Éditions de Minuit, 1975
3. Alberto Burgio, *Nonostante Auschwitz. Il «ritorno» del razzismo in Europa*, Derive Approdi, Rome, 2010
4. Jean-Yves Camus, «Du fascisme au national-populisme. Métamorphoses de l'extrême droite en Europe», *Le Monde diplomatique*, mai 2002
5. Louis Chevalier, *Classes laborieuses et classes dangereuses*, Perrin, Paris, 2007 (éd. or. 1958).
6. Shlomo Sand, «From Judeophobia to Islamophobia. Nation-building and the construction of Europe», *Jewish Quarterly*, 2010, n. 215
7. Ernesto Laclau, *La raison populiste*, Éditions du Seuil, Paris, 2008.

Ο **Enzo Traverso** γεννήθηκε στο Γκάβι (Πιεμόντε) το 1957. Σπούδασε ιστορία στο Πανεπιστήμιο της Γένοβας και ολοκλήρωσε το διδακτορικό του το 1989 στην *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*, κάτω από την εποπτεία του Michael Lewy. Είναι καθηγητής πολιτικής επιστήμης στο Πανεπιστήμιο της Πικαρδίας "Jules Verne" στην Αμιέν.

Περιοδικό Βαβυλωνία #Τεύχος 13

Οι Μεταφράσεις και η Πατριδογνωσία

(Εισήγηση στη Διημερίδα των Εκδ. Συναδέλφων, συντομευμένη, χωρίς πηγές)

Κρίτωνας Ηλιόπουλος

Η εισήγηση αποτελεί σύνοψη μιας μελέτης για τον ρόλο της μετάφρασης στην εθνική συγκρότηση και στη διάπλαση εθνικής συλλογικής συνείδησης, από την περίοδο του λεγόμενου «νεοελληνικού διαφωτισμού» έως τη σημερινή λειτουργία της μετάφρασης στην ανάδειξη της σύγχρονης ταυτότητας των Ελλήνων και επίσης την πράξη του μεταφραστή ως Gatekeeper (πορτιέρη, θα λέγαμε) και ως «πρεσβευτή», στην επιλογή, την προβολή και τη γλωσσική καταγραφή του «ξένου» (Maria Tymoczko).

Στην καθημερινή δραστηριότητά του ο μεταφραστής είναι εκ των πραγμάτων «υποταγμένος» στο εθνικό συλλογικό φαντασιακό, είτε το επιδιώκει είτε όχι, υπερασπίζεται και διαμορφώνει την κουλτούρα της γλώσσας προς την οποία μεταφράζει χωρίς αναγκαστικά να είναι «εθνικιστής» ή πατριώτης. Ταυτόχρονα είναι φορέας του «ξένου» και εκ των πραγμάτων υποχρεωμένος να παραβιάζει νόρμες της εθνικής κουλτούρας και να «προδίδει» τα πάτρια ως δραγουμάνος των εισβολέων (L. Venuti).

Μας απασχολεί η ιδιαίτερη ελληνική περίπτωση, της μετάφρασης προς και από τη δεύτερη «ιερή γλώσσα» του δυτικού κόσμου μετά την Εβραϊκή, και τη γλώσσα των αρχαίων «Ιερών Γραφών» της πολιτικής θρησκείας του διαφωτισμού και της εθνογένεσης.

Η ιστορία των ελληνικών μεταφράσεων είναι μια ιστορία εθνικισμού και πατριδογνωσίας που αντικατοπτρίζεται στο σημειολογικό περιεχόμενο και τις υποδηλώσεις της γλώσσας, στις δυσκολίες εννοιολογικής προσαρμογής που αντιμετωπίζουμε στη μετάφραση όρων στην κατά τα άλλα «πλουσιότερη και ωραιότερη γλώσσα του κόσμου» με την ανάγκη καταφυγής σε αρχαιοπρεπείς τύπους.

Πατριδογνωσία και όχι επιστήμη έχουμε από την εποχή των Οσποδάρων μέχρι τους σημερινούς φασίστες που πυρπολούν τα βιβλία με τη διαπίστωση ότι στη Σμύρνη το '22 πέθαναν άνθρωποι και από το συνωστισμό (που αποκαλύφθηκε πρόσφατα ότι είναι μετάφραση από το Concise History του Clogg (αποκάλυψη του σε
διαδίκτυακό μπλογκ

<http://xyzcontagion.wordpress.com/2013/03/03/richard-clogg-mar>

ia-geroysi/, αλλά αυτό δεν θα έσωζε ούτε το μεταφραστή από το μένος των πατριωτών).

Όπως λέει η Γαλάτεια Καζαντζάκη για το περιοδικό «Διάπλασις των Παίδων» στο οποίο δημοσιεύτηκαν αρκετές μεταφράσεις για εθνικό στόχο: «ένα περιοδικό στην Ελλάδα κατ' εξοχήν εθνικιστικό σκοπό οφείλει να έχη[...] – Βίκυ Πάτσιου, «Η Διάπλασις των Παίδων» με εκτενή αναφορά στην πατριωτική επιλογή και προσαρμογή των μεταφράσεων, Δον Κιχώτης κ.λπ.

Ιδιομορφίες του ελληνικού εθνικισμού

Συχνότερα ο εθνικισμός θεωρείται μία «ιδεολογία» μεταξύ πολλών άλλων ιδεολογιών και μάλιστα τις περισσότερες φορές είναι ιδεολογία «των άλλων». Εθνικιστές πάντα είναι οι «άλλοι», «εμείς» είμαστε απλώς «πατριώτες». Ο όρος εθνικιστής έχει αρνητική φόρτιση και μόνο οι ναζί διεκδικούν ως τιμητικό τον τίτλο του εθνικιστή.

Αλλά η ιστορία των τελευταίων δύο αιώνων μας επιβάλλει να δούμε τον εθνικισμό ως κάτι διαφορετικό από ιδεολογία. Ως βασικό συστατικό των κοινωνιών μας, την κοσμοθεωρητική βάση τους. Όπως τεκμηριώνει ο επινοητής του όρου *Κοινότοπος Εθνικισμός (Banal Nationalism)* «ο εθνικισμός είναι αυτό που «μας» υπενθυμίζει διαρκώς ότι «εμείς» ζούμε σε έθνη, είναι «η ταυτότητά μας που κυματίζει συνεχώς σαν σημαία». Δεν είναι η σημαία που κουνούν οι φανατισμένοι πολίτες με φλογερό ζήλο αλλά η σημαία που υπάρχει διαρκώς υψωμένη χωρίς κανέναν να την προσέχει σε ένα δημόσιο κτίριο». (Michael Billig, *Banal Nationalism*)

Στην Ελλάδα ο κοινότοπος εθνικισμός έχει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Είναι φυλετικός και μισαλλόδοξος, ορισμένοι θεωρητικοί επινόησαν τον όρο «ethnic nationalism» (εδώ η δυσκολία της μετάφρασης αποδεικνύει τη φυλετική σήμανση του όρου Έθνος/Nation στην ελληνική γλώσσα. Είναι «θρησκευτικός» και «πατρογονικός» εθνικισμός με τη γλώσσα ως κύριο άξονα (σε αντίθεση με τους αμερικάνικους π.χ. εθνικισμούς όπου η γλώσσα

δεν έχει ιδιαίτερη σημασία ούτε οι πρόγονοι)

Εάν θέλουμε να βρούμε διεθνές ανάλογο, μάλλον ο ελληνικός εθνικισμός συγγενεύει πολύ με τον ισραηλινό, όπου εκτός από το ιερό παρελθόν και τους προγόνους, ισχυρό κοινό στοιχείο είναι το θρησκευτικό συναίσθημα γενικότερα καθώς και το φαινόμενο της αναβίωσης της νεκρής εβραϊκής γλώσσας των γραφών για να μετατραπεί σε ομιλούμενη από μία πολύγλωσση κοινότητα ανθρώπων.

Η συντριπτική πλειονότητα των κειμένων του λεγόμενου Νεοελληνικού Διαφωτισμού είναι μεταφράσεις. Από τον «Πατριάρχη» Ευγένιο Βούλγαρη ως τους πιο ριζοσπαστικούς, το Μοισιόδακα ή τον Ρήγα, αλλά και τους φιλέλληνες που επίσης ήταν μεταφραστές και μετέφεραν το «ευρωπαϊκό» αναγεννησιακό φαντασιακό στη γλώσσα και στη συμπεριφορά. Ο κύριος όγκος είναι μεταφράσεις και διασκευές και μάλιστα περιορισμένων ειδών, από τα οποία απουσιάζει η λογοτεχνία σχεδόν εντελώς. Μία από τις ελάχιστες εξαιρέσεις είναι «οι ντελικάτοι εραστές» του Ρήγα, που όπως λέει ο σχολιαστής-επιμελητής της έκδοσης του '71 Σχολαίον των ντελικάτων εραστών Εκδ. Ερμής 1971, επιμέλεια-εισαγωγή, Παναγιώτης Σ. Πίστας, «Οι μεταφραστικές του τέλος ελευθερίες... παραθέτοντας ελληνικές παροιμιακές φράσεις... Φαναριωτοποιούν τους εραστές του Παρισιού στις καθημερινές λεπτομέρειες της ζωής τους, στις καθημερινές εκφράσεις της ομιλίας τους και στις πληθωρικές εκδηλώσεις των αισθημάτων τους, αντλώντας... εκφραστικούς τρόπους και τύπους από τη φαναριώτικη ποίηση της εποχής, την οποία εξάλλου όπως θα δούμε, μερικές φορές ο Ρήγας τη χρησιμοποιεί και **αυτούσια**».

Θυμάμαι από την πατριδογνωσία της παιδικής μου ηλικίας τα ρητά που κολλούσαν στους τοίχους των σχολείων την 25^η Μαρτίου. Ένα έγραφε «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά», Ρήγας Φεραίος. Μόνο τυχαία και πάρα πολλά χρόνια αργότερα έμαθα ότι αυτό το ρητό του Ρήγα ήταν απλώς μετάφραση φράσης του «γιατρού, ποιητή και ερευνητή Albrecht von Haller(1708-1777): Α.ΓΑΛΔΑΔΑΣ, ΤΟ ΒΗΜΑ 25/3/2007

Ο ευρωπαϊκός διαφωτισμός μεταφέρθηκε (μέσω των μεταφράσεων) στους χριστιανούς υπηκόους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας δίχως το αντιθρησκευτικό του πνεύμα και με κουτσουρεμένο το ανθρωπιστικό και απελευθερωτικό περιεχόμενό του. Πλάστηκε μια ιδιόμορφη «πατρογονική», «παλιγγενεσιακή» και μισαλλόδοξη εκδοχή του διαφωτισμού. Ενώ αλλού εξεγείρονταν ενάντια στη θρησκευτική και πολιτική τυραννία εδώ ήταν εναντίον της «ΞΕΝΗΣ» τυραννίας. Μπροστά από τη λέξη Τυραννία προστίθονταν σχεδόν πάντα το επίθετο ξένη, «ξένη τυραννία», «ξένη δεσποτεία». Η αντίθεση ανάμεσα στο «εμείς και οι τύραννοι» μετατράπηκε στο εμείς και οι ξένοι. Η αυτοδιοικούμενη θρησκευτική κοινότητα μετατράπηκε σε εθνική και γλωσσική, χωρίς ρήξη.

Θα λέγαμε ότι «ο τόπος που γέννησε τη δημοκρατία» γέννησε και τον φυλετικό εθνικισμό του αποκλεισμού, την εθνοκάθαρση και τη γλωσσική κάθαρση.

Ας παραλείψουμε το πώς σχηματίζονται μεταφορές που εντοπίζουν την αρχή της σύγκρουσης Ελλάδας – Τουρκίας στον πόλεμο των Δαναών με τους Τρώες, που συγχέουν τη Ναζιστική Γερμανική Εισβολή με Πέρσες και Λεωνίδες.

Ένα λεξιλογικό παράδειγμα μόνο, το πώς ο φυλετικός «νεοελληνικός διαφωτισμός» μετάφρασε τον όρο CIVIL WAR. Με το CIVIL και τα παράγωγά του έχουμε πρόβλημα ακόμα καθότι η δική μας εθνογένεση δεν παρήγαγε ακριβώς πολίτες αλλά υπηκόους, πιστούς, χριστιανούς, ομογενείς. Ο Κοραής έπλασε τον όρο «πολιτισμός» για το *civilzacion*, *civilization*, δεν γνωρίζω όμως ποιος πρώτος χρησιμοποίησε τον όρο «εμφύλιος» για τον «πολιτικό» πόλεμο, με τη σαφή υποδήλωση της φυλής ως μετάφραση του έθνους. Αλλά και σήμερα οι Οθωμανοί γίνονται Τούρκοι και η Οθωμανική αυτοκρατορία Τουρκοκρατία, η Ιστανμπούλ γίνεται Κωνσταντινούπολη, η Μακεδονία «Σκόπια».

Στις εισαγωγές και τις υποσημειώσεις του μεταφραστή «διορθώνονται» λάθη του συγγραφέα που δεν ανταποκρίνονται στην εθνική συνείδηση.

Λόγου χάρη, σε σύγχρονο βιβλίο όπου υπάρχει μια αναφορά στον *Βασιλιά των Ορέων* του Εντμόντ Άμπού του 1857 (εξαφανισμένο καθώς θεωρείται ανθελληνικό), η υποσημείωση γράφει:

«Το βιβλίο εμφανίζει την Ελλάδα ως χώρα ληστοκρατούμενη, τους ληστές να συναλλάσσονται με τις στρατιωτικές αρχές και πολλά άλλα αποκυήματα της γόνιμης φαντασίας του συγγραφέα [...]»

Αιώνες τώρα οι «Έλληνες είναι λαός που δεν ξέρει τη γλώσσα του» και οι καλές μεταφράσεις πρέπει να έχουν «καλά ελληνικά» που να αποδεικνύουν την αδιάσπαστη συνέχεια της Φυλής στην Τρισχιλιετή Ιστορία της.

«Γλωσσική Υποτέλεια»

«Είναι αλήθεια ότι στη διάρκεια της Ιστορίας μας έχουμε δεχτεί πολλές γλωσσικές επιδράσεις: τουρκικές, βενετσιάνικες, [...] Π.χ. μεγάλο μέρος της ναυτικής ορολογίας μας έχει την καταγωγή από τους Βενετσιάνους, γιατί από αυτούς μάθαμε τη ναυτική τέχνη της εποχής της ενετοκρατίας. Το ίδιο κι ένα μεγάλο μέρος λέξεων της καθημερινής ζωής που δανειστήκαμε από τους Τούρκους.

Οι Τούρκοι και οι Βενετσιάνοι όμως ήταν κατακτητές. Σήμερα υποτίθεται ότι είμαστε ελεύθεροι. Κι όμως η γλωσσική μας υποτέλεια είναι χειρότερη από κάθε άλλη φορά. Ας δούμε μερικά παραδείγματα στην τύχη: Λέμε: *cool-αρε* (κούλαρε) αντί να πούμε *ηρέμησε...*» Αφού απαριθμεί διάφορα παρόμοια καταλήγει σε μιλιταριστικό ύφος: «Η ελληνική γλώσσα πάντως μοιάζει να μας τελειώνει σιγά σιγά... Υπερβάλλω; Κινδυνολογώ; Μακάρι. ΥΓ.: Έτσι μου 'ρχεται να ουρλιάξω όπως κάποτε ο εκπαιδευτής μου στο στρατό: «ΨΗΛΑ ΤΑ ΚΕΦΑΛΙΑ ΡΕ!».

Εντυπωσιάζει το πρώτο πρόσωπο πληθυντικού και η σχέση του συγγραφέα με τους Βενετσιάνους από τους οποίους «έμαθε» τη ναυτική τέχνη (θαλασσοπόρος ο κειμενογράφος), αλλά πιο εντυπωσιακή είναι η νοσταλγία του για τον εκπαιδευτή του στο στρατό, μια αποκαλυπτικά αυθόρμητη σύνδεση (υποσυνείδητη θα λέγαμε) του γλωσσικού εθνικισμού με το στρατιωτικό πολεμικό

Ο ελληνικός θεσμικός εθνικισμός έχει διεθνή προσανατολισμό. Το συμβάν υπέπεσε στην αντίληψή μου όταν σε κάποια μακρινά σύνορα, μεταξύ Παραγουάης και Αργεντινής, ο συνοριακός υπάλληλος κοιτούσε πολλή ώρα το ολοκαίνουργιο διαβατήριό μου και στο τέλος με ρώτησε από ποια χώρα είναι. Αναρωτήθηκα γιατί δεν το βλέπει στο διαβατήριο. Τότε διαπίστωσα ότι η χώρα μου στα Ισπανικά δεν λέγεται πια «Γκρέσια» αλλά «Ρεπούμπλικα Ελένικα», και φυσικά, αυτήν την Ελένικα ο ισπανόφωνος υπάλληλος δεν την γνώριζε. (Μα τι αμόρφωτος και αστοιχειώτος, θα έλεγε κάποιος νεοέλληνας, όμως ας σκεφτούμε τι θα έλεγε ένας νεοέλληνας συνοριακός υπάλληλος αν η Βολιβία π.χ. μετονομαζόταν σε Δημοκρατία Πατσακούτικ για πατρογονικούς λόγους. (Υπάρχουν τέτοια γεγονότα, δεν είναι φανταστικό το παράδειγμα.)

Οι Ταγοί των Νεοελλήνων πάντα θεωρούσαν πως έχουν το δικαίωμα να αποφασίζουν για το σωστό και το λάθος στην τρισχιλιετή μας γλώσσα. Τώρα οι γλωσσικοί «αρμόδιοι» πρέπει να διορθώσουν και τη γλώσσα των άλλων, των Άγγλων, των Ισπανών...

Κύριοι, δεν είμαστε ΓΡΑΙΚΟΙ, ούτε ΡΩΜΙΟΙ, είμαστε ΈΛΛΗΝΕΣ. Σιγά σιγά όλοι θα μάθουν τη γλώσσα τους. Δεν είναι μόνο στα διαβατήρια. Όλο και συχνότερα μεταφράζουν το «Ελλάδα» ως «Hellas». Υπάρχουν πολλά παραδείγματα σε κείμενα οργανισμών, συνεδρίων. Αλλά τι θα έλεγαν οι νεοέλληνες αν τους επέβαλαν ξαφνικά να γράφουν «ΦΡΑΝΣ» ή ΦΡΑΓΚΙΑ αντί για Γαλλία, διότι οι Φραντσέζοι δεν γουστάρουν να έχουν σχέση με τους προγόνους τους Γάλλους; Φανταστείτε ότι ξαφνικά η Γαλλία εκδίδει καινούργια διαβατήρια και θέλει να μεταφράσει το République française στα νεοελληνικά. Πώς πρέπει να το γράψει για να είναι εθνικώς ορθό; Γαλλική Δημοκρατία ή Ρεπούμπλικα της Φραγκίας;

Μήπως με την ίδια λογική και άλλοι βάρβαροι λαοί δικαιούνται να απαιτήσουν να μεταφράζεται αλλιώς το όνομα της χώρας τους στα ελληνικά, και να γράφουμε ΜΠΡΙΤΑΝΙΑ, ΓΙΟΥΕΣΕΙ, τη

ΝΕΔΕΡΛΑΝΔΗ, τη ΝΤΕΝΜΑΡΚΙΑ, τη ΝΤΟΥΤΣΛΑΝΤΙΑ κλπ;

Μήπως το Ελληνικό Ιερατείο Ονομάτων πρέπει να επαναφέρει την Κατάη, να κάνει τους Ιταλούς Ρωμαίους και να πείσει τους «Εσπανιόλες» να αυτοαποκαλούνται ΙΣΠΑΝΟΙ (ή μήπως Hispanos και Republica Hispana);.

Άραγε η πολιτική χρήση της αρχαιότητας και της ιστορίας, όπως την εφαρμόζει συστηματικά το Ελληνικό Κράτος από την ίδρυσή του, δεν είναι η ίδια που εφάρμοσε συστηματικά ο ιταλικός φασισμός και ο γερμανικός ναζισμός;

Τι θα έλεγαν άραγε οι Αρμόδιοι του Γένους για τις μεταφραστικές επιλογές του Ευγένιου Βούλγαρη (Κέρκυρα 1716 Πετρούπολη 1806):

«Γραικοί από Γραικού τινός, ή Γραίκου, το παλαιόν ονομαζόμενοι, οι ύστερον Έλληνες από Έλληнос υιού του Δευκαλίωνος. Οι Λατίνοι άνωθεν, και τα έθνη άπαντα της Ευρώπης την σήμερον, δεν γνωρίζουσι το Γένος με άλλο όνομα. Ημείς δι' όλης της παρούσης μεταφράσεως το αυτό όνομα μεταχειριζόμεθα, αποφεύγοντες το μεν Έλληνες διά την έμφασιν της ειδωλοθρησκείας, το δε Ρωμαίοι προς αντιδιαστολήν των Ρωμάνων.» Κ.Θ. Δημαράς, Νεοελληνικός Διαφωτισμός. 1989. 84.

Μεταφραστές Κοσμοπολίτες

Τελικά οι μεταφραστές υποχρεωτικά θα είναι ή εθνικιστές ή εθνοπροδότες πρέσβεις των ξένων; Η ανθρωπότητα χρειάστηκε αιώνες για να εισάγει στα λεξικά της τον όρο Άθεος και Αθεΐα, τώρα μοιάζει άγνωστο πότε θα εμφανιστεί η λέξη Αεθνία και Άεθνος. Προς το παρόν, κάθε συνείδηση και κάθε μετάφραση προσδιορίζεται με βάση κάποιο έθνος. Ακόμα και ο διεθνισμός υπονοεί και προϋποθέτει τα έθνη. Είναι παραπλανητικό ότι η διεθνοποίηση έρχεται σε αντίθεση με την εθνική συνείδηση και τις εθνικές κουλτούρες. Ο όρος *Universality* σήμερα φθείρεται μέσα στην ολιγαρχική παγκοσμιοποίηση των διεθνών σχέσεων που είναι σχέσεις εθνικών παραγόντων.

Αρκετοί μεταφραστές σήμερα θα ήθελαν να είναι «κοσμοπολίτες» με την έννοια που έδωσε στον όρο ο Καντ, πολύ πριν από το περιοδικό *Κοσμοπόλιταν* και προτού οι σταλινικοί Γάλλοι αριστεροί με θεωρητικό τον Georges Cogniot, (Μισέλ Λεβί) τσαλαπατήσουν τον Κάρολο Μαρξ με την επινόηση του όρου «Αστικός Κοσμοπολιτισμός» για να πολεμήσουν το πείραμα της Γιουγκοσλαβίας του Τίτο.

Ίσως στο μεταφραστή να ταιριάζει καλύτερα η νομαδική ελευθερία που προσφέρει η ιδιότητα που κοσμοπολίτη, του πολίτη του κόσμου, παρά η στατική και συντηρητική ταύτιση με μία κουλτούρα ή έστω με δύο.

Τελειώνοντας, και μιας και ανέφερα τον Μαρξ και τις ταλαιπωρίες του, ας δούμε πώς παρεισέφρησε ο ελληνικός εθνικισμός ή πατριωτισμός σε μία μετάφραση ενός μαρξιστικού κειμένου, αδιάφορο αν έγινε σκόπιμα ή όχι. Είναι της δεκαετίας του '70, σε μια περίοδο που ήταν πάλι στην επικαιρότητα, λόγω άλλης κρίσης, η συζήτηση περί «εθνικής προστασίας» από τους ξένους ιμπεριαλιστές. Κάτι ανάλογο με τη συζήτηση του «μέσα ή έξω από την Ε.Ε.» του σήμερα, ήταν την εποχή του Μαρξ η συζήτηση περί εθνικού προστατευτισμού και ελεύθερου εμπορίου μεταξύ κρατών. Σε μια ομιλία που συμπεριλαμβάνεται ως παράρτημα στη *«Φιλοσοφία της Αθλιότητας»*, ο Μαρξ καταλήγει:

Προσέξτε τη διαφορά μεταξύ των κειμένων. Πιθανότατα πρόκειται για παράλειψη εκ παραδρομής, παραμένει όμως ως συμβολισμός που αποκαλύπτει τη συνείδηση του μεταφραστή:

«But, in general, the protective system of our day is conservative, while the free trade system is destructive. It breaks up old nationalities and pushes the antagonism of the proletariat and the bourgeoisie to the extreme point. In a word, the free trade system hastens the social revolution. It is in this revolutionary sense alone, gentlemen, that I vote in favor of free trade.»

«Αλλά γενικά στις μέρες μας, το σύστημα της ελευθερίας του

εμπορίου είναι καταστροφικό. Διαλύει τις παλιές εθνικότητες και σπρώχνει στο έπακρο τον ανταγωνισμό ανάμεσα στην αστική τάξη και το προλεταριάτο. Με μια λέξη το σύστημα της εμπορικής ελευθερίας επιταχύνει την κοινωνική επανάσταση. Μονάχα με τούτη την επαναστατική έννοια, κύριοι, ψηφίζω υπέρ της ελευθερίας του εμπορίου.» Νέοι στόχοι, μετάφραση Γεωργίας Δεληγιάννη-Αναστασιάδη.

Περιοδικό Βαβυλωνία #Τεύχος 11

Η φιλοσοφία του “ανήκειν” και του “περιττεύειν”

Ορέστης Τάτσης

Ο ρομαντικός φιλόσοφος Herder, αν και λανθασμένα κατά τη γνώμη μου θεωρήθηκε πατέρας του εθνικισμού, ήταν εκείνος που εναντιώθηκε στην ιδέα του κοσμοπολιτισμού η οποία κυριαρχούσε στον Διαφωτισμό και υπερασπίστηκε την «ιδέα του ανήκειν». Ανήκειν είναι η ανάγκη του ανθρώπου να ανήκει σε μια ομάδα ή μια κοινότητα. Πίστευε ότι κάθε κοινότητα οφείλει να διατηρεί τις παραδόσεις, τις αντιλήψεις της για το ποια είναι η αλήθεια, αυτό που αργότερα ίσως θα λέγαμε «κουλτούρα». Γιατί για τον Herder «τα στοιχεία που έχουν κοινά οι άνθρωποι που ανήκουν σε μια ομάδα είναι πιο καθοριστικά για τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ύπαρξής τους απ’ ό,τι αυτά που έχουν κοινά με κάποιους άλλους ανθρώπους, από άλλα μέρη». Επίσης πίστευε ότι τα έργα των ανθρώπων και κυρίως τα έργα τέχνης και εκείνα του έναρθρου λόγου, έχουν άμεση σχέση με τον δημιουργό και την κοινότητα στην οποία ανήκει, αφού αυτή αποτελεί καθοριστικό στοιχείο της ύπαρξής του. Για να κατανοήσουμε πώς ζούσαν οι άνθρωποι μιας άλλης εποχής, τους νόμους, τις αξίες ή ακόμα και

τα έργα τέχνης που παρήγαγε ένας καλλιτέχνης, σε μια συγκεκριμένη κοινότητα είτε χρονικά είτε χωρικά απομακρυσμένη, ο Herder πίστευε ότι θα έπρεπε να φανταστούμε τη ζωή, ή όπως αναφέρει ο Berlin «να αναπλάσουμε το είδος ζωής», που ζούσαν αυτοί οι άνθρωποι. Σε αντίθεση με την ενότητα και την ομοιομορφία που υπερασπίζονταν οι Διαφωτιστές, εκείνος υπερασπίστηκε τη διαφορετικότητα, «την ανισομετρία των αξιών ανάμεσα σε διαφορετικές κουλτούρες και κοινωνίες».

Πράγματι, η φιλοσοφία του «ανήκειν» μπορεί να ερμηνεύσει τα εθνικιστικά φαινόμενα, την ανάγκη του ανθρώπου να είναι οπαδός μιας ποδοσφαιρικής ομάδας, ενός κόμματος, την ανάγκη να έχει ένα στέκι που μοιράζεται ποτά με ομοίους, αλλά και την αγάπη για το χωριό του και την παράδοση. Η ιστορία μάλλον δικαιώνει τον ρομαντικό φιλόσοφο. Ακόμα και για την καλλιτεχνική δημιουργία είχε δίκιο. Και εξηγώ. Στην αρχαία Αθήνα οι σπουδαιότεροι γλύπτες, τραγικοί ποιητές και φιλόσοφοι, ζήσανε στην ίδια πόλη σε ένα διάστημα περίπου 70 χρόνων. Στην ζωγραφική, το φως της Αναγέννησης ήρθε από τον Τζιότο στη Φλωρεντία, ο οποίος μοιραζόταν τις αγωνίες του με τον Δάντη. Η Αναγεννησιακή ζωγραφική απογειώνεται από τον Λεονάρντο ντα Βίντσι, τον Μιχαήλ Άγγελο και τον Ραφαήλ οι οποίοι ζουν την ίδια περίοδο στη Φλωρεντία με τον Μακιαβέλι. Ακολουθεί το Παρίσι του Μποντλέρ, του Ντελακρουά. Αργότερα ο Νίτσε με τον Βάγκνερ. Τα παραδείγματα δεν έχουν τέλος και δεν έχουμε αναφερθεί καν στις εξεγέρσεις και τα πολιτικά κινήματα. Όλη η ιστορία της τέχνης και της φιλοσοφίας, της ανθρωπότητας εν γένει, δεν μπορεί να ερμηνευτεί χωρίς τις κοινότητες, τις παρέες, ακόμα κι όταν αυτές λειτουργούν ανταγωνιστικά. Η αστεία “ρομαντική” εικόνα του μοναχικού δημιουργού, ποιητή ή φιλοσόφου καθόλου ρομαντική δεν είναι και καθόλου αληθινή. Κάθε δημιουργία είναι πολιτική και απαιτεί κοινότητα και την ανάγκη του ανήκειν σ’ αυτή... Γι’ αυτό στην Αθήνα της δημοκρατίας η πιο βαριά τιμωρία ήταν η εξορία.

Ας έρθουμε τώρα στους εξόριστους του σήμερα. Τα τελευταία χρόνια, όλοι οι κοινωνιολόγοι και οι στοχαστές επισημαίνουν τη

στροφή στον ατομικισμό και την αποκοπή του ατόμου από το σύνολο. Όλοι ή οι περισσότεροι μιλούν για την εργαλειοποίηση κάθε έκφανσης της ανθρώπινης ζωής, το αδιέξοδο στο οποίο θα μας οδηγήσει ο μονεταρισμός και η κοινωνία της κατανάλωσης. Το χρήμα έχει αξία εδώ και χρόνια κοινωνική και μετέχει στο υπαρξιακό ερώτημα του ανθρώπου. Το «σκέφτομαι άρα υπάρχω» του Καρτέσιου που οι ρομαντικοί μετέτρεψαν σε πιστεύω πως υπάρχω άρα υπάρχω, μεταλλάχτηκε σε καταναλώνω άρα υπάρχω. Αυτό έχει αναστρέψει την ιδέα του ανήκειν σε ιδέα του περιττεύειν, εφόσον η ύπαρξη καθορίζεται από την κατανάλωση και η κοινότητα θέτει σε κατάσταση εξορίας τον φτωχό ή όποιον δεν θέλει να αποδεχθεί την κυριαρχία του χρήματος. Έτσι η μη δυνατότητα κατανάλωσης σε θέτει εκτός της κοινωνίας, χωρίς χρήματα είσαι περιττός. Περιττός και εξόριστος σημαίνει απομονωμένος και ανήμπορος ή οργισμένος. Το να νιώθεις περιττός, άχρηστος, είναι καθηλωτικό, και κάποιοι σε θέλουν καθηλωμένο. Όπως έγραφε μια φίλη, η ανεργία δεν μετριέται σε ποσοστά γιατί σε κάνει να νιώθεις 100% άχρηστος. Αυτό βολεύει το σύστημα. Η μαζικοποιημένη κατάθλιψη που σε ακινητοποιεί και πηγάζει από ένα ασταμάτητο δικαστήριο του εαυτού σου! Εγώ φταίω, λες. Μαζί τα φάγαμε, λες.

Αυτή είναι η μία όψη της φιλοσοφίας του περιττεύειν που ερμηνεύει τις αυτοκτονίες, την κοινωνική κατάθλιψη, τη μηδενική αντίδραση των αστέγων, των ανέργων και γενικότερα θα λέγαμε πως είναι η παθητική όψη. Αν το παιδί σου λιποθυμάει στο σχολείο φταις εσύ που είσαι άχρηστος, μη βγάζεις άχνα. Αυτό υπαγορεύουν. Η άλλη, η ενεργητική, είναι πιο σκληρή όσο κι αν ακούγεται περίεργο. Ο περιττός, αν δεν επιδιώξει να ενταχθεί κάπου ακολουθώντας την ιδέα του ανήκειν, γίνεται οργισμένος και η οργή του περιορίζει την όραση. Ο άστεγος επιτίθεται στον άστεγο. Ο άνεργος νιώθει ανταγωνιστικά απέναντι σε κάθε άλλον άνεργο αλλά και σε κάθε εργαζόμενο. Ο περιττός βλέπει παντού εχθρούς, η εξορία δημιουργεί σύνδρομο καταδίωξης. Η περιορισμένη όραση δεν τον αφήνει να δει πιο κει, το άγχος, ο φόβος και εν τέλει η βία που γεννά η φιλοσοφία του περιττεύειν έχει γίνει ο ιδανικός μηχανισμός

επιβίωσης του συστήματος.

Παράλληλα ξεκινάει και ο λυσσαλέος πόλεμος σε κάθε εναπομένονσα έκφανση του ανήκειν. Οι σύγχρονοι μηχανισμοί καταστολής χρησιμοποιούν την οικονομική τρομοκρατία για να απομονώσουν τον κόσμο. Τέλος, στα καφενεία των φτωχών, οι πολλοί δεν θα έχουν χρήματα για κατανάλωση κι οι υπόλοιποι δεν φτάνουν για να τα κρατήσουν ανοιχτά. Το ίδιο ισχύει για τα θέατρα, τις μουσικές σκηνές, τους κινηματογράφους. Διώκονται με κάθε τρόπο οι πολιτικές συλλογικότητες που διαδηλώνουν και διεκδικούν, οι κοινωνικοί και ελευθεριακοί χώροι και στην τελική απαγορεύτηκαν οι συναθροίσεις. Όλοι εξόριστοι σημαίνει όλοι ξένοι.

Αν θες να ανήκεις κάπου, μπορείς να ξυρίσεις το κεφάλι και να βγεις με τη συμμορία για ανθρωποκυνηγητό. Θα τους βρεις εύκολα, δεν κρύβονται. Επίσης υπάρχει για σένα και η πρέζα. Το ανήκειν δεν είναι πια για την κοινότητα, δεν είναι συλλογικό. Εκεί που ο Herder υμνούσε το διαφορετικό, τώρα το ανήκειν φτιάχνει κοντοκουρεμένα στρατιωτάκια. Συμμορίτης ή απομονωμένος οικογενειάρχης. Η επόμενη βόμβα μπορεί να μπει σε καφενείο στα Εξάρχεια ή στο Μετρό την ώρα που ανοίγουν οι δημόσιες υπηρεσίες. Η φιλοσοφία του περιττεύει κάνει την εμφάνισή της στο τέλος της νεωτερικότητας και χτυπάει την πόρτα με χέρι που γράφει μίσος και φόβος, κατασκευάζει άβουλες μάζες και οργισμένους ημίτυφλους. Το ανήκειν αντί να διευρύνεται περιορίζεται συστηματικά.

Το ανήκειν έχει ως βασικό συστατικό την αλληλεγγύη και αν στον άλλον βλέπεις πραγματικά άλλον (κι όχι τον καθρέφτη) τότε το άλλο χωράει πολλούς. Πάρα πολλούς! Με τον άλλον πρέπει να είσαι, με εκείνον τον άλλον που χωράει πολλούς άλλους, ρομαντικούς και ορθολογιστές. Με τον άλλον που δεν μετράει τη ζωή σε χρήμα, που δεν τσιγκουνεύεται το συναίσθημα, που σέβεται το διαφορετικό, που σκέφτεται και ενδιαφέρεται, που δημιουργεί, που έχει ανάγκες κι επιθυμίες που δεν μετριοούνται σε χρήμα. Έχουμε ανάγκη από μεγαλύτερες παρέες, από βαρετές ή όχι βαρετές συνελεύσεις, από ζωντανά καφενεία, από γεμάτους

δρόμους κι από δυνατές φωνές που δεν διεκδικούν Καγιέν[i] αλλά Ζωή, δουλειά, αξιοπρέπεια κι αλληλοευχαρίστηση. Να δώσουμε τέλος σ' αυτόν τον Μεσαίωνα και να διεκδικήσουμε μια πιο κοινωνική Αναγέννηση.

Περιοδικό Βαβυλωνία #Τεύχος 10

Έθνος και Πολιτική

Εκδήλωση στη Θεσσαλονίκη:

ΒΑΒΥΛΩΝΙΑ

εκδήλωση - συζήτηση

Παρασκευή
28/2, 20:00

Έθνος και Πολιτική

εισήγηση:

Δημήτρης Σταματοπούλος

(Αναπληρωτής καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας)

Αλέξανδρος Σχισμένος

(Περιοδικό Βαβυλωνία)

Βενιζέλου και
Βασ. Ηρακλείου 18

Αυτοί οι πρόσφυγες

Κώστας Δεσποινιάδης

Το ζήτημα των μεταναστών και των προσφύγων είναι αναπόσπαστο κομμάτι πλέον της ζωής στις δυτικές κοινωνίες. Ο Δυτικός κόσμος, βασιζόμενος κυρίως στην τεχνολογική και στρατιωτική του υπεροπλία, εδώ και αιώνες εκμεταλλεύτηκε ποικιλοτρόπως τον υπόλοιπο κόσμο. Οι σταυροφορίες, η αποικιοκρατία, η καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση είναι μερικές μόνο μορφές της άπληστης κυριαρχίας της Δύσης. Η ευμάρεια της Δύσης βασίζεται στην εκμετάλλευση των άλλων κι αυτό είναι κάτι που καλό θα ήταν να μην το προσπερνάμε υποκριτικά.

Για χρόνια, τα θλιβερά αποτελέσματα αυτής της πλανητικής λεηλασίας έμεναν μακριά από τα μάτια μας, προτιμούσαμε να κρύβουμε τα σκουπίδια κάτω απ' το χαλάκι, και οι Δυτικοί έπρεπε να αναμετρηθούμε απλώς με την έλλειψη νοήματος που μάστιζε τις υλικά υπερπλήρεις, αλλά κατά τα άλλα απάνθρωπες κοινωνικές μας δομές.

Τα τελευταία χρόνια τα αποτελέσματα αυτής της λεηλασίας τα βλέπουμε και μπροστά μας, έξω από τα σπίτια μας. Είτε γιατί η ζωή σε πολλές χώρες του πλανήτη είναι απλώς αβίωτη, είτε γιατί ο καπιταλισμός και η υπερκαταναλωτική μας κοινωνία για να συνεχίσουν την τρελή τους κούρσα απαιτούν φτηνά εργατικά χέρια, ανθρώπους που ουσιαστικά έχουν χάσει την ανθρώπινη ιδιότητά τους και μπορούν να γίνουν θύματα μιας άνευ ορίων και άνευ όρων εκμετάλλευσης, οι ευρωπαϊκές χώρες και μαζί μ' αυτές κι η Ελλάδα έρχονται αντιμέτωπες με χιλιάδες απελπισμένους ανθρώπους που διεκδικούν μια καλύτερη τύχη.

Μοιραίο είναι το καινούργιο αυτό φαινόμενο να προκαλεί ποικίλες και αντιτιθέμενες αντιδράσεις. Από την μια οι ξενόφοβες και ρατσιστικές κραυγές συντηρητικών στρωμάτων της κοινωνίας που στα πρόσωπα των μεταναστών και των προσφύγων βρίσκουν τα ιδανικά εξιλαστήρια θύματα. Για όλα φταίνει οι μετανάστες σε μια κατά τα άλλα κοινωνία αγγέλων όπου όλα λειτουργούν ρολόι. Οι κραυγές αυτές επικουρούμενες από τηλεοπτικά προγράμματα που αδίστακτα εμπορεύονται φόβο και ανασφάλεια ολοένα δυναμώνουν.

Από την άλλη, πολίτες ευαισθητοποιημένοι προσπαθούν να βρουν τρόπους ώστε όλοι να συνυπάρξουμε κατά το δυνατόν αρμονικά, σε έναν κόσμο που ελάχιστες δυνατότητες προσφέρει για κάτι τέτοιο. Ωστόσο, ακόμα κι όσοι δεν συμμερίζονται τις ξενοφοβικές και ρατσιστικές κραυγές που δείχνουν καθημερινά να κερδίζουν έδαφος, φαίνονται αμήχανοι στις προτάσεις τους. Πέρα από συνθήματα που λένε το αυτονόητο, ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι, καμία ζωή δεν είναι παράνομη, και ότι όλοι θα πρέπει να έχουμε τα ίδια δικαιώματα, και πέρα από γενικά ευχολόγια, στην πράξη ελάχιστα πράγματα μπορούμε να κάνουμε. Οι γηγενείς πληθυσμοί και οι ξένοι έρχονται ελάχιστα σε επαφή και συχνά μιλάμε για λογαριασμό των μεταναστών, δίχως καν να τους ακούμε ή απλώς χρησιμοποιώντας τους ως πεδίο άσκησης της δικής μας ευαισθησίας ή ως ιδανικό αντικείμενο της δικής μας αποενοχοποίησης.

Στην προοπτική αυτή νομίζω πως είναι επιβεβλημένο να αναζητήσουμε έναν καινούργιο προβληματισμό σχετικά με το ζήτημα των μεταναστών και των προσφύγων, έναν προβληματισμό που αφορά και τους μετανάστες (ή μάλλον αφορά πρωτίστως αυτούς) αλλά και τον τρόπο με τον οποίο εμείς τους αντιμετωπίζουμε.

Θα ήθελα λοιπόν να μιλήσω για δύο κείμενα που έχω δημοσιεύσει στο περιοδικό Πανοπτικόν (στα τεύχη 11 και 13).

Το πρώτο είναι ένα κείμενο της **Χ. Αρεντ** που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1943 στο μικρό εβραϊκό περιοδικό *Menorah*

Journal. Και το δεύτερο είναι ένα κείμενο του **Αγκάμπεν** που σχολιάζει σχεδόν μισόν αιώνα μετά το κείμενο της Άρεντ. Και τα δύο έχουν κοινό τίτλο: «Εμείς οι πρόσφυγες».

Η Άρεντ όπως και αρκετοί άλλοι γερμανοεβραίοι –όσοι πρόλαβαν και όσοι είχαν αυτή τη δυνατότητα- έφυγε το '33 με την άνοδο του Χίτλερ από τη Γερμανία. Αρχικά, και μέχρι το 1939, πήγε στη Γαλλία κι έπειτα στην Αμερική.

Στο κείμενό της η Άρεντ ασκεί μια έντονη κριτική, στα όρια της πολεμικής, στους πρόσφυγες συμπατριώτες της που πασχίζουν πάση θυσία να αφομοιωθούν στο καινούργιο περιβάλλον και κάνουν τα αδύνατα δυνατά για να ξεχάσουν ποιοι ήταν και από πού προέρχονταν. Η Άρεντ επιτίθεται στη φιγούρα του αφομοιωμένου Εβραίου που παριστάνει πως είναι 150% Γερμανός, 150% Γάλλος, 150% Αμερικανός, και τελικά δεν ήταν τίποτα από όλα αυτά. Την ίδια στιγμή, ενώ τα στρατόπεδα συγκέντρωσης λειτουργούν ήδη, και χιλιάδες εβραίοι δολοφονούνται απάνθρωπα, αποτελώντας απλώς νούμερα σε στατιστικές, οι Εβραίοι πρόσφυγες, λέει η Άρεντ, παριστάνουν πως δεν συμβαίνει τίποτα, θέλουν να ξεχάσουν, και βγάζουν προς τα έξω ένα αισιόδοξο πρόσωπο. Η πραγματικότητα όμως γι' αυτούς είναι συντριπτική. Οι διώξεις συνεχίζονται, τα ποσοστά αυτοκτονιών μεταξύ των εβραίων προσφύγων αυξάνονται συνεχώς και οι καινούργιες χώρες υποδοχής δεν είναι όσο φιλόξενες φανταζόντουσαν οι εβραίοι. Στο σημείο αυτό η Άρεντ διατυπώνει μια ριζοσπαστική πρόταση. Προτείνει να αντιστραφεί η κατάσταση του πρόσφυγα και του προσώπου δίχως χώρα –στην οποία και η ίδια ζούσε- και να καταστεί υπόδειγμα (Paradigm) μιας νέας ιστορικής συνείδησης. Ο πρόσφυγας που έχει χάσει όλα του δικαιώματα κι ωστόσο παύει να θέλει να αφομοιωθεί πάση θυσία σε μια νέα εθνική ταυτότητα, γίνεται μεν λιγότερο δημοφιλής, αλλά αποκτά ένα πλεονέκτημα. Γίνεται πλέον έναν δρων υποκείμενο και υπό προϋποθέσεις μπορεί να αποτελέσει την πρωτοπορία του λαού στην καινούργια τους πατρίδα.

Στο σημείο αυτό παίρνει τη σκυτάλη ο ιταλός φιλόσοφος Τζόρτζιο Αγκάμπεν, η σκέψη του οποίου χρωστά πολλά στην Άρεντ, και σχολιάζει το κείμενο της τελευταίας περίπου πενήντα χρόνια

μετά, το 1995. Ο Αγκάμπεν θεωρεί –απόλυτως δικαιολογημένα κατά τη γνώμη μου– ότι οι προβληματισμοί της Άρεντ για τους Εβραίους την εποχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου είναι απολύτως επίκαιροι σήμερα, στην Ευρώπη των μεταναστών, στην εποχή της παρακμής του έθνους-κράτους και της γενικής διάβρωσης των παραδοσιακών νομικο-πολιτικών κατηγοριών. Και μάλιστα ο Αγκάμπεν πάει ένα βήμα παραπέρα και λέει ότι στις παρούσες συνθήκες ο πρόσφυγας είναι ίσως η μόνη φιγούρα του λαού που μπορούμε να φανταστούμε σήμερα. Αν θέλουμε, λέει, να σταθούμε στο ύψος των νέων καθηκόντων ίσως πρέπει να εγκαταλείψουμε χωρίς δισταγμούς τις βασικές έννοιες με τις οποίες έχουμε παραστήσει τα πολιτικά υποκείμενα μέχρι τώρα (δηλαδή: ο πολίτης και τα δικαιώματά του, ο κυρίαρχος λαός, οι εργαζόμενοι κλπ.) και να ανακατασκευάσουμε την πολιτική μας φιλοσοφία εκκινώντας από αυτή τη μοναδική φιγούρα.

Στη συνέχεια, αφού κάνει μια πολύ σύντομη αλλά περιεκτική επισκόπηση της εμφάνισης των προσφύγων ως μαζικού φαινομένου, θέτοντας την αφετηρία του φαινομένου αυτού στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, φτάνει –εκκινώντας και πάλι από τη σκέψη της Άρεντ– στην καρδιά του προβλήματος κατ’ αυτόν:

Η Χάννα Άρεντ στο βιβλίο της *Ιμπεριαλισμός*, που είναι αφιερωμένο στο πρόβλημα των προσφύγων, έχει ένα κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο: «Η παρακμή του έθνους-κράτους και το τέλος των δικαιωμάτων του ανθρώπου». Τη διατύπωση αυτή –που συνδέει αναπόσπαστα τη μοίρα των δικαιωμάτων του ανθρώπου με εκείνη του σύγχρονου εθνικού κράτους, έτσι ώστε το τέλος του τελευταίου να συνεπάγεται απαραίτητα την έκπτωση των πρώτων– πρέπει να την πάρουμε σοβαρά, μας λέει ο Αγκάμπεν. Το παράδοξο εδώ είναι ότι ακριβώς η φιγούρα που θα έπρεπε κατ’ εξοχήν να ενσαρκώνει τα δικαιώματα του ανθρώπου, ο πρόσφυγας, συνιστά αντίθετα τη ριζική κρίση αυτής της έννοιας. «Η έννοια των δικαιωμάτων του ανθρώπου», γράφει η Άρεντ, «βασισμένη στην υποτιθέμενη ύπαρξη κάποιου ανθρώπινου όντος καθαυτού, κατέρρευσε σε κομμάτια μόλις εκείνοι που την διακήρυσσαν βρέθηκαν για πρώτη φορά αντιμέτωποι με ανθρώπους που είχαν

πραγματικά χάνει κάθε άλλη συγκεκριμένη ιδιότητα και δεσμό εκτός από το απλό γεγονός ότι ήταν άνθρωποι». Στο σύστημα των εθνών-κρατών, τα λεγόμενα ιερά και αναφαίρετα δικαιώματα του ανθρώπου αποδεικνύονται τελείως απροστάτευτα ακριβώς τη στιγμή που δεν είναι πλέον δυνατό να χαρακτηριστούν ως δικαιώματα των πολιτών κάποιου κράτους. Αν το καλοσκεφτούμε, αυτό το υπονοεί ήδη η αμφισημία του ίδιου του τίτλου της Διακήρυξης του 1789, «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη», στον οποίο είναι ασαφές εάν οι δύο όροι ονομάζουν δύο πραγματικότητες, ή εάν αντιθέτως αποτελούν ένα σχήμα, όπου ο δεύτερος όρος στην πραγματικότητα περιέχεται ήδη στον πρώτο.

Και συνεχίζει ο Αγκάμπεν: Είναι καιρός να πάψουμε να βλέπουμε τις Διακηρύξεις των Δικαιωμάτων από το 1789 και μετά σαν να ήταν αιώνιες εξαγγελίες που δεσμεύουν τους νομοθέτες να τις τηρούν. Πολύ περισσότερο που για το σύστημα του έθνους-κράτους ο πρόσφυγας συνιστά ένα ιδιαιτέρως ανησυχητικό στοιχείο επειδή: σπάζοντας την ταυτότητα μεταξύ ανθρώπου και πολίτη, μεταξύ γέννησης και εθνικότητας, ο πρόσφυγας βυθίζει σε κρίση την πρωταρχική μυθοπλασία της κυριαρχίας. Φυσικά, μεμονωμένες εξαιρέσεις στην αρχή αυτή πάντοτε υπήρξαν· η καινοτομία της εποχής μας, που απειλεί τα ίδια τα θεμέλια του έθνους-κράτους, είναι ότι όλο και περισσότερα τμήματα της ανθρωπότητας δεν μπορούν πλέον να εκπροσωπηθούν μέσα σε αυτή. Γι' αυτό –επειδή δηλαδή ο πρόσφυγας αποδιαιρθώνει την παλαιά τριάδα κράτος/έθνος/έδαφος– αυτή η φαινομενικά οριακή φιγούρα αξίζει να θεωρηθεί μάλλον ως κεντρική φιγούρα της πολιτικής μας ιστορίας. Θα ήταν καλό να μην ξεχνάμε ότι τα πρώτα στρατόπεδα στην Ευρώπη χτίστηκαν ως χώροι για τον έλεγχο των προσφύγων, και ότι η χρονική διαδοχή –στρατόπεδα εγκλεισμού, στρατόπεδα συγκέντρωσης, στρατόπεδα εξόντωσης– εκπροσωπεί μια απολύτως πραγματική σχέση καταγωγής. Ένας από τους λίγους κανόνες που οι Ναζί τήρησαν πιστά κατά τη διάρκεια της «τελικής λύσης» ήταν ότι μόνο αφού οι Εβραίοι και οι τσιγγάνοι είχαν χάσει κάθε ιθαγένεια (ακόμη και εκείνη την δεύτερης κατηγορίας ιθαγένεια που διέθεταν μετά τους νόμους της Νυρεμβέργης) μπορούσαν να σταλούν στα στρατόπεδα εξόντωσης. Όταν τα

δικαιώματα του ανθρώπου δεν είναι πλέον δικαιώματα του πολίτη, τότε αυτός είναι προορισμένος να πεθάνει.

Είναι ανάγκη, λέει ο Αγκάμπεν, να διαχωρίσουμε αποφασιστικά την έννοια του πρόσφυγα από αυτή «των δικαιωμάτων του ανθρώπου». Ο πρόσφυγας πρέπει να θεωρηθεί ως αυτό που είναι, δηλαδή τίποτα λιγότερο από μια οριακή έννοια που θέτει υπό ριζική διερώτηση τις αρχές του έθνους-κράτους και, ταυτόχρονα, μας βοηθά να καθαρίσουμε το έδαφος για μια ανανέωση των κατηγοριών μας, την οποία δεν μπορούμε να αναβάλλουμε άλλο τη στιγμή που οι ροές μετανάστευσης στην Ευρώπη συνεχώς μεγαλώνουν. Αυτό με το οποίο βρίσκονται αντιμέτωπα σήμερα τα βιομηχανοποιημένα κράτη είναι μια *μάζα μη πολιτών που διαμένουν μόνιμα*, και που ούτε μπορούν, ούτε θέλουν να πολιτογραφηθούν ή να επαναπατριστούν. Γι' αυτούς του μη πολίτες και μόνιμους κατοίκους έχει δημιουργηθεί μάλιστα ο νεολογισμός *denizens* (από *citizens*=πολίτες και το *deny*=αρνούμαι, όρος που σημαίνει δηλαδή την άρνηση της ιδιότητας του πολίτη) στους οποίους εκτός από τους μετανάστες πρέπει να υπολογίζουμε και μεγάλα τμήματα πληθυσμού των ανεπτυγμένων βιομηχανικά κρατών. Και δεν πρέπει να ξεχνάμε, λέει ο ιταλός φιλόσοφος, πως «με βάση τη γνωστή αρχή ότι ουσιαστική αφομοίωση με την ταυτόχρονη παρουσία τυπικών διαφορών εντείνει την έχθρα και την έλλειψη ανοχής, οι ξενόφοβες αντιδράσεις και οι αμυντικές κινητοποιήσεις θα αυξηθούν».

Τι προτείνει ο Αγκάμπεν;

Στρατόπεδα εγκλεισμού μεταναστών και προσφύγων έχουν ανοίξει ήδη στην Ευρώπη και αναμφίβολα το επόμενο βήμα θα είναι τα στρατόπεδα εξόντωσης. Προτού συμβεί αυτό και για να μην συμβεί «πρέπει τα έθνη-κράτη να βρουν το θάρρος να θέσουν υπό διερώτηση την ίδια την αρχή της εγγραφής της γέννησης – και την τριάδα κράτος/έθνος/έδαφος που βασίζεται σε αυτήν.

Το μοντέλο που θα μπορούσε να αποτελέσει μια λύση είναι αυτό που κάποιοι προτείνουν για την Ιερουσαλήμ και υιοθετεί ο

Αγκάμπεν. Να γινόταν δηλαδή η Ιερουσαλήμ πρωτεύουσα ταυτόχρονα και χωρίς εδαφικούς διαχωρισμούς δύο διαφορετικών κρατών. Αντί για δύο εθνικά-κράτη που τα χωρίζουν αβέβαια και απειλητικά σύνορα θα είχαμε δύο πολιτικές κοινότητες που κατοικούν στην ίδια περιοχή και βρίσκονται σε μία κατάσταση εξόδου, όπως χαρακτηριστικά λέει ο Αγκάμπεν, η μία από την άλλη, και που αυτό που πλέον επικρατεί δεν είναι οι πολίτες αλλά οι άνθρωποι. Με την ίδια ακριβώς έννοια μπορούμε να δούμε την Ευρώπη όχι ως μια «Ευρώπη των εθνών», τα καταστρεπτικά αποτελέσματα της οποίας τα βλέπουμε και τα βιώνουμε κάθε μέρα, αλλά ως έναν α-εδαφικό ή καλύτερα εξωεδαφικό χώρο στον οποίο όλοι οι κάτοικοι των ευρωπαϊκών χωρών, ασχέτως καταγωγής, θα τελούσαν σε ένα καθεστώς εξόδου ή καταφυγίου. Μόνο σε ένα έδαφος όπου οι χώροι των κρατών θα έχουν διαπεραστεί και θα έχουν παραμορφωθεί τοπολογικά, και που ο πολίτης θα έχει μάθει να αναγνωρίζει τον εαυτό του ως τον πρόσφυγα που είναι, μόνο σ' έναν τέτοιο χώρο είναι σήμερα νοητή η πολιτική επιβίωση του ανθρώπου.

*Ομιλία με θέμα: «Πρόσφυγας. Διαρρηγνύοντας το έθνος-κράτος»
Νοσότρος 16-10-2009*

Περιοδικό Βαβυλωνία #Τεύχος 2